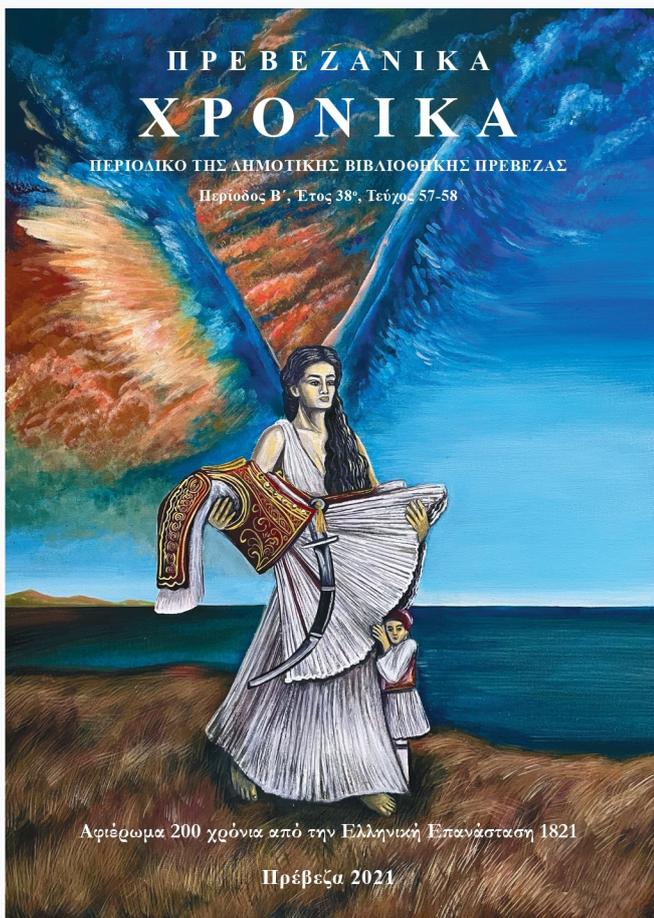

Πρεβεζάνικα Χρονικά

ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, 57-58 (2021)

Άγνωστοι ή λησμονημένοι αγωνιστές της
Ελληνικής Επανάστασης από την ευρύτερη
περιοχή της Πρέβεζας

Σπυρίδων Σκλαβενίτης

doi: [10.12681/prch.36533](https://doi.org/10.12681/prch.36533)

Copyright © 2024, Σπυρίδων Σκλαβενίτης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Σκλαβενίτης Σ. (2024). Άγνωστοι ή λησμονημένοι αγωνιστές της Ελληνικής Επανάστασης από την ευρύτερη περιοχή της Πρέβεζας. *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, 227–249. <https://doi.org/10.12681/prch.36533>

Άγνωστοι ή λησμονημένοι αγωνιστές της Ελληνικής Επανάστασης από την ευρύτερη περιοχή της Πρέβεζας

Εν όψει του εορτασμού της δισεκατονταετηρίδας από την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης ξεκινήσαμε μια ευρύτερη έρευνα για τη σχέση της Πρέβεζας και των Πρεβεζάνων με τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας, προκειμένου να σχεδιάσουμε τις επετειακές δράσεις του Τμήματος ΓΑΚ Πρέβεζας,¹ να συμμετάσχουμε σε πρωτοβουλίες που θα διοργάνωναν άλλοι φορείς της πόλης,² και, τέλος, να συμβάλουμε στην ύλη των *Πρεβεζάνικων Χρονικών*.

Η συμμετοχή μας στη Συντακτική Επιτροπή του προαναφερθέντος περιοδικού μάς επέτρεψε να γνωρίζουμε τη θεματολογία των κειμένων των ερευνητών που είχαν εκδηλώσει ενδιαφέρον υποβολής άρθρων προς δημοσίευση στο επετειακό τεύχος του 2021, για το οποίο είχε γίνει εγκαίρως γνωστή η περιγραφή των θεματικών του αξόνων.³ Τα ενδιαφέροντα των συγγραφέων αφενός υποδείκνυαν τη θεματολογία που οι ίδιοι επιθυμούσαν να καλύψουν, αφετέρου όμως καταδείκνυαν και τα ζητήματα με τα οποία κανείς άλλος δεν επρόκειτο να ασχοληθεί και έμενε να μελετηθούν.

Στην παρούσα συμβολή μας στην ύλη των *Πρεβεζάνικων Χρονικών* θέσαμε, λοιπόν, ως στόχο την παρουσίαση αγωνιστών από την Πρέβεζα που είτε ήταν παντελώς άγνωστοι είτε λησμονημένοι και απόντες από την τοπική βιβλιογραφία, η οποία μέχρι σήμερα κατέγραψε ελάχιστα ονόματα.⁴ Για αυτόν τον λόγο δεν θα γίνει

¹ Η παντελής έλλειψη χρηματοδότησης της υπηρεσίας μας, αποτέλεσμα μακροχρόνιων γραφειοκρατικών και θεσμικών προβλημάτων των ΓΑΚ, περιόρισε τις δράσεις του Τμήματος ΓΑΚ Πρέβεζας σε σειρά δημοσιευμάτων ιστορικού ενδιαφέροντος στον τοπικό τύπο, με έμφαση στην άναδειξη της αρχαικής τεκμηρίωσης της ιστορίας της Επανάστασης και της τοπικής της διάστασης.

² Υπήρξε επιλογή μας να συμμετέσχουμε μόνο στην επετειακή ημερίδα που διοργάνωσε η Ιερά Μητρόπολις Νικοπόλεως και Πρεβέζης στις 12 Σεπτεμβρίου 2021, στην οποία και πραγματοποιήσαμε μια πρώτη παρουσίαση των πορισμάτων της προαναφερθείσας έρευνας με τίτλο: «Η Πρέβεζα και η Ελληνική Επανάσταση».

³ Με ανοικτή πρόσκληση που δημοσιεύτηκε στον τοπικό τύπο και απεστάλη και σε παλαιότερους συνεργάτες του περιοδικού, οριζόταν ότι το τεύχος «θα είναι αφιερωμένο στα 200 χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση του 1821. Θα φιλοξενήσει ιστορικά άρθρα που έχουν άμεση ή έμμεση σχέση με την επέτειο της επανάστασης του 1821 και τον αντίκτυπό της στην ευρύτερη περιοχή του Νομού Πρέβεζας, καθώς και τη συμμετοχή των κατοίκων του σ' αυτήν. Επίσης, έργα και άρθρα φιλολογικού, λαογραφικού και πολιτιστικού ενδιαφέροντος, που θα πρέπει επίσης να σχετίζονται με την Επανάσταση του 1821».

⁴ Στην παρούσα μελέτη δεν θα αναφερθούμε στα πρόσωπα που καταγράφονται στην προγενέστερη

αναφορά σε μείζονες μορφές αγωνιστών που σχετίζονται με την Πρέβεζα, όπως ο Οδυσσέας Ανδρούτσος, τα αδέρφια Αλέξης και Κωνσταντίνος Βλαχόπουλος⁵ και ο Θεοδωράκης Γρίβας,⁶ για τα οποία θα απαιτείτο εκτενέστατη αναφορά. Άλλωστε, τα πρόσωπα αυτά, με πρωταγωνιστική συμμετοχή στον Αγώνα, έχουν ελκύσει το ενδιαφέρον των ερευνητών, ενώ και στον παρόντα τόμο περιλαμβάνονται άρθρα για τον Οδυσσέα Ανδρούτσο και τον Αλέξη Βλαχόπουλο.

Επιπλέον, λαμβάνοντας ως δεδομένη την ενασχόληση άλλων τοπικών ερευνητών με συγκεκριμένες αρχειακές πηγές,⁷ προσδιορίσαμε τον προσανατολισμό του παρόντος άρθρου στην κατεύθυνση της αξιοποίησης δύο βασικών πρωτογενών πηγών για την έρευνα, σχετικά με τους αγωνιστές του 21: αφενός, στο «Αρχείο Αγωνιστών» που απόκειται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος και όπου περιλαμβάνονται αιτήσεις των ίδιων των αγωνιστών ή των συγγενών τους για απονομή συντάξεων, και αφετέρου στους έντυπους καταλόγους συνταξιοδοτημένων αγωνιστών ή συγγενών τους, που εκδόθηκαν τον 19ο αιώνα.

Η έρευνά μας διεξήχθη μέσα στις πρωτόγνωρες συνθήκες της πανδημίας, με τους γνωστούς περιορισμούς, που ήταν ακόμα αυστηρότεροι για τους χώρους των βιβλιοθηκών και των αρχείων, οι οποίοι παρέμειναν κλειστοί στο κοινό για μεγαλύτερα διαστήματα από ό,τι άλλες δραστηριότητες. Τους περιορισμούς αυτούς μπορέσαμε εν μέρει να υπερκεράσουμε αξιοποιώντας δύο τελείως διαφορετικές πρακτικές: αφενός τις δυνατότητες που προσέφερε στην έρευνα η ψηφιοποίηση εκδόσεων και αρχειακών πηγών, και η συνήθως δωρεάν⁸ διάθεσή τους στο κοινό, και αφετέρου η ανιδιοτελής συνδρομή αρκετών παλαιόθεν φίλων αλλά και άγνωστων σε μας συναδέλφων σε αρχειακές υπηρεσίες και βιβλιοθήκες, που ανταποκρίθηκαν στα σχετικά αιτήματά μας για τη βιβλιογραφική τεκμηρίωση του άρθρου μας.

βιβλιογραφία, παρόλο που οι προηγούμενες μελέτες για το θέμα υπήρξαν λιγότες και χρίζουν εμπλουτισμού. Με το θέμα ασχολήθηκε ο Πρεβεζάνος λόγιος Ηλίας Βασιλάς, ο οποίος συνέγραψε κάποια σχετικά άρθρα, είτε για συγκεκριμένα πρόσωπα, όπως τον Ιωάννη Γενοβέλη, είτε προσπαθώντας να συγκεντρώσει πληροφορίες για τους αγωνιστές της πατρίδας του, στο άρθρο του «Πρεβεζάνοι αγωνιστάι της Ελληνικής Επανάστασεως». Βλ. ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 347-381, 500-512.

⁵ Ο Γρίβας σχετίζεται με την Πρέβεζα, καθώς από εδώ ήταν η μητέρα του, η Θεοδώρα Γιαννίτη. Βλ. [ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥΣ] 1896, 13.

⁶ Για τον Κωνσταντίνο Βλαχόπουλο υπάρχει εκτενής μονογραφία: βλ. ΔΟΚΑΝΑΡΗΣ 1987. Είναι απορίας άξιον το γεγονός ότι δεν υπάρχει κάτι αντίστοιχο για τον αδελφό του Αλέξη, παρά τη σημαντική του σταδιοδρομία. Τουλάχιστον, είναι παρήγορο το γεγονός ότι στο παρόν τεύχος των *Πρεβεζάνικων Χρονικών* δημοσιεύεται ένα σχετικό άρθρο. Βλ. ΑΚΡΙΒΗΣ 2021.

⁷ Γνωρίζουμε ότι ο ερευνητής της τοπικής ιστορίας κ. Θεόδωρος Δράκος ασχολείται επί μακρόν με το αρχειακό υλικό της Κεντρικής Υπηρεσίας των ΓΑΚ, που είναι αναρτημένο στη διαδικτυακή πολιτιστική πύλη των ΓΑΚ «Αρχειομνήμων». Ως εκ τούτου, δεν στραφήκαμε σε αυτήν την αρχειακή πηγή για την έρευνά μας.

⁸ Το αναρτημένο σε διάφορες διαδικτυακές πύλες αρχειακό υλικό είναι δωρεάν διαθέσιμο. Ωστόσο, για το υπόλοιπο υλικό που χρησιμοποιήσαμε και δεν ήταν αναρτημένο στο διαδίκτυο, χρειάστηκε να καταβάλουμε εξ ιδίων τα έξοδα ψηφιοποίησής του.

Η παράθεση των εκτενών ή πιο σύντομων βιογραφικών των Πρεβεζάνων που σχετίζονται με την Ελληνική Επανάσταση θα γίνει αλφαβητικά, ανά επώνυμο, συνεξετάζοντας άτομα που είτε είναι συγγενείς είτε συνεπώνυμοι. Αξίζει να αναφερθεί πάντως ότι αρκετές είναι οι περιπτώσεις συγγενών (και μάλιστα πρώτου ή δεύτερου βαθμού: πατέρας και γιοι ή αδέρφια), που λαμβάνουν μέρος στον Αγώνα. Διευκρινίζουμε ότι για κάποιες περιπτώσεις κατέστη δυνατό να εντοπιστεί πληθώρα στοιχείων, για άλλες όμως περιοριζόμαστε μόνο στην καταγραφή του ονόματος και σε σύντομες πληροφορίες, λόγω των διαθέσιμων πηγών. Επίσης, σημειώνουμε ότι ενίοτε η ταύτιση των προσώπων αυτών με μαρτυρούμενα από άλλες πηγές καθίσταται δύσκολη, επειδή υπάρχει η περίπτωση ομώνυμων μεν αλλά διαφορετικών προσώπων, ή, σε άλλες περιπτώσεις, χρησιμοποιούνται ως επώνυμο πατρώνυμο ή γεωγραφικοί επιθετικοί προσδιορισμοί (με χαρακτηριστικό παράδειγμα το «Πρεβεζάνος»⁹). Τέλος, υπάρχει και το ενδεχόμενο κάποια από τα φερόμενα ως επώνυμα να αποτελούν παρωνύμια, με τα οποία ήταν γνωστά τα πρόσωπα αυτά.

Βασίλειος Αδάμης. Ιωάννης και Διονύσιος Αδάμης

Δύο πρόσωπα με το επώνυμο Αδάμης εμφανίζονται στον κατάλογο των μελών της Κοινότητας της Πρέβεζας το 1741.¹⁰ Η οικογένεια αυτή, ως Αδάμου, αναφέρεται και από τον Παναγιώτη Αραβαντινό¹¹ ανάμεσα στις αρχαιότερες οικογένειες ευπατριδών της πόλης. Με το όνομα Αδάμης και καταγωγή από την Πρέβεζα συναντώνται τέσσερις αγωνιστές της Επανάστασης, εκ των οποίων γνωρίζουμε τα βαπτιστικά των τριών. Πρόκειται αφενός για τον Βασίλειο Αδάμη και αφετέρου για τους Ιωάννη και τον γιο του Διονύσιο Αδάμη. Ο τέταρτος, το όνομα του οποίου δεν καταγράφεται, ήταν επίσης γιος του Ιωάννη. Δεν κατορθώσαμε να εξακριβώσουμε αν υπάρχει συγγενική σχέση του Ιωάννη και των γιων του με τον Βασίλειο Αδάμη.

Το 1846 η Ελισάβετ, χήρα του εκ Πρεβέζης Βασιλείου Αδάμη,¹² υπέβαλε αί-

⁹ Συχνές είναι οι περιπτώσεις που οι αγωνιστές εμφανίζονται με προσωνύμιο δηλωτικό της καταγωγής τους. Αναφέρουμε ενδεικτικά κάποιες περιπτώσεις. Στο παρόν άρθρο καταγράφουμε δύο διακριτά πρόσωπα, που ήταν γνωστά ως Δημήτριος Πρεβεζάνος. Με το επώνυμο Πρεβεζάνος εμφανίζεται και άλλος γνωστός αγωνιστής, ονόματι Χρήστος, στον οποίο δεν θα αναφερθούμε, καθώς σύντομα στοιχεία για αυτόν παρέχει ο Βασιλάς (ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 348-349). Επίσης, ως Θανάσης Πρεβεζάνος, 20 ετών το 1828, καταγράφεται στρατιώτης που ανήκε στη δύναμη του Κώστα Βλαχόπουλου, βλ. ΔΟΚΑΝΑΡΗΣ 1987, 181. Τέλος, αναφέρεται ένας Κατερίνης Πρεβεζάνος, στρατιώτης του Γκούρα, που φονεύτηκε κατά την πολιορκία της Ακρόπολης, βλ. ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗΣ 1901, 114.

¹⁰ ΣΤΑΜΟΥΛΗ 1984, 406.

¹¹ ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ 1857, τ. 2, 134.

¹² ΕΘΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, Αρχείο Αγωνιστών, Αιτήσεις Αγωνιστών, φάκελος Βασίλειος Αδάμης (κουτί 2α, φάκελος 171), <https://1821.digitalarchive.gr/archive/show/node/3764> (τελευταία πρόσβαση: 31.12.2021).

τηση αναγνώρισης των υπηρεσιών του συζύγου της, ο οποίος μετείχε στον Αγώνα έχοντας, μάλιστα, υπό τις οδηγίες του μισθοδοτούμενη από τον ίδιο ομάδα ανδρών, ο αριθμός των οποίων δεν αναφέρεται. Γίνεται, μάλιστα, μνεία σε σχετικό κατάλογο, υπογεγραμμένο από τον αρχιστράτηγο Church στις 28.5.1828, τοποθετώντας με αυτόν τον τρόπο τον Αδάμη στο μέτωπο της Δυτικής Ελλάδος. Ο κατάλογος βρισκόταν στα χέρια της χήρας, αλλά δεν επισυνάπτεται αντίγραφό του, καθώς η ίδια δηλώνει αδυναμία πληρωμής του σχετικού χαρτοσήμου, λόγω της φτώχειας της. Στην αίτησή της μνημονεύει και δύο πιστοποιητικά. Το πρώτο, του 1837, φέρει την υπογραφή του Γαρδικιώτη Γρίβα, ωστόσο δεν αφορά στη συμμετοχή του Αδάμη στον Αγώνα της Ανεξαρτησίας αλλά στην καταστολή της εξέγερσης του 1834 στην Πελοπόννησο. Το δεύτερο, το οποίο δεν σώζεται στον σχετικό φάκελο, υπογραφόταν το 1846 από τους Ιωάννη Μακρυγιάννη, Νικήτα Σταματελόπουλο, Γιάννη Κώστα, Ν. Ζαχαρίζα, Σ. Σεραφείμ και Σταύρο Βλάχο. Η αίτηση συντάχθηκε στην Αθήνα, προφανώς τόπο κατοικίας της Ελισάβετ.

Το 1865 ο Διονύσιος Αδάμης του Ιωάννου,¹³ εγκατεστημένος πλέον στην Αθήνα, κατέθεσε αίτηση αναγνώρισης των υπηρεσιών τόσο του ίδιου όσο και του πατέρα και του αδελφού του. Μέχρι εκείνη τη στιγμή δεν είχε τύχει κάποιας αποζημίωσης. Επισυνάπτει πιστοποιητικό του Ιωάννη Κολοκοτρώνη. Σύμφωνα με αυτό, ο Διονύσιος ήταν γιος του Ιωάννη που είχε διατελέσει αξιωματικός στα Ιόνια Νησιά. Από την αρχή της Επανάστασης, ο Ιωάννης υπηρέτησε ως καπετάνιος υπό τις οδηγίες του Ι. Κολοκοτρώνη. Τον ακολουθούσαν και τα παιδιά του. Ο αδελφός του Διονυσίου, το όνομα του οποίου δεν αναγράφεται, σκοτώθηκε στη μάχη στα Τρίκορφα (Αρκαδίας) κατά του Ιμπραήμ (το 1825).

Σταμούλης Αθανασίου

Το 1846 ο Σταμούλης Αθανασίου¹⁴ εκ Πρεβέζης, εγκατεστημένος πλέον στην Αθήνα, υπέβαλε αίτηση για αναγνώριση των υπηρεσιών του. Στην αίτησή του επισυνάπτει πιστοποιητικό υπογεγραμμένο από τον Πετρόμπετη Μαυρομιχάλη. Σύμφωνα με αυτό, κατατάχθηκε αυθόρμητα στα σώματα της οικογένειας των Μαυρομιχλαίων, ακολουθώντας πάντοτε όποιον από αυτούς εκστράτευε. Έτσι, συμμετείχε σε διάφορες μάχες, από τις οποίες κατονομάζονται η πολιορκία και άλωση της Τρι-

¹³ ΕΘΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, Αρχείο Αγωνιστών, Αιτήσεις Αγωνιστών, φάκελος Διονύσιος Αδάμ (κουτί 2α, φάκελος 160), <https://1821.digitalarchive.gr/archive/show/node/3753> (τελευταία πρόσβαση: 31.12.2021). Σημειώνεται ότι ο φάκελος φέρει την ένδειξη «Διονύσιος Αδάμ», ωστόσο ο ίδιος υπογράφει ως Αδάμης.

¹⁴ ΕΘΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, Αρχείο Αγωνιστών, Αιτήσεις Αγωνιστών, φάκελος Σταμούλης Αθανασίου (κουτί 3α, φάκελος 312), <https://1821.digitalarchive.gr/archive/show/node/3906> (τελευταία πρόσβαση: 31.12.2021).

πολιτσάς, η μάχη στο Άργος κατά του Δράμαλη (κατά την οποία και πληγώθηκε στο δεξί του πόδι) και η άλωση του Ναυπλίου. Αναφέρεται, επίσης, ότι συμμετείχε σε μάχες στη Στερεά Ελλάδα υπό τον Κυριακούλη Μαυρομιχάλη. Σε δεύτερο πιστοποιητικό, υπογεγραμμένο από τον Δ. Γ. Κυριακόπουλο, γίνεται μνεία των μαχών στις οποίες συμμετείχε ο Αθανασίου το 1825, μετά την εισβολή του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο. Αναφέρονται οι μάχες στις μεσσηνιακές τοποθεσίες Χανδρινό, Κρεμμύδι, Ναυαρίνο και Σφακτηρία. Εκεί, μετά την επίθεση των Αιγυπτίων, ο Αθανασίου ήταν ένας από αυτούς που διασώθηκαν επιβιβαζόμενοι στο πλοίο του Αναστασίου Τσαμαδού *Άρης*, που έμεινε γνωστό για την ηρωική του έξοδο, καταφέροντας να περάσει, μετά από σκληρή μάχη, ανάμεσα από τα αιγυπτιακά πλοία που είχαν αποκλείσει τον κόλπο του Ναυαρίνου. Στη διεξαχθείσα μάχη ο Αθανασίου πληγώθηκε στο αριστερό του χέρι, αλλά, παρ' όλα αυτά, συνέχισε να μάχεται μέχρι το τέλος της συμπλοκής. Και τα δύο έγγραφα πιστοποιούν τη γενναιότητα και την ανδραγαθία του Αθανασίου. Μετά τον θάνατό του, και συγκεκριμένα το 1873, η Διαμάντω Σταμούλη, χήρα του Σταμούλη Αθανασίου κατέθεσε αίτηση, προκειμένου να αναγνωριστεί υψηλότερος βαθμός για τον μακαρίτη σύζυγό της: αυτός ήταν λοχίας και η χήρα του έπαιρνε την ανάλογη σύνταξη, ωστόσο η επιτροπή τον κατέταξε στον βαθμό του στρατιώτη, γεγονός που σήμαινε και τη μείωση της σχετικής σύνταξης. Το έγγραφο συνέταξε η κόρη τους Φωτεινή, καθώς η Διαμάντω ήταν αγράμματη. Αξίζει να αναφερθεί ότι ο ίδιος ο αγωνιστής υπογράφει ως Σταμούλης Αθανασίου, ωστόσο, η χήρα του και η κόρη του χρησιμοποιούν το επώνυμο Σταμούλη.

Βασίλειος Βασιλείου

Το 1846 ο εγκατεστημένος στη Λαμία Βασίλειος Βασιλείου¹⁵ υπέβαλε αίτηση αναγνώρισης των υπηρεσιών του, καταθέτοντας τρία πιστοποιητικά του 1844. Το ένα από αυτά, υπογεγραμμένο από τον υποστράτηγο Χριστόφορο Περραιβό, αναφέρει ότι ο Βασιλείου υπηρέτησε υπό τις διαταγές του το 1821 και 1822. Το γεγονός αυτό τοποθετεί τον Βασιλείου στην ευρύτερη περιοχή της Πρέβεζας κατά την Επανάσταση, καθώς την περίοδο εκείνη ο Περραιβός ήταν φρούραρχος της Ρηνιάσας. Τα άλλα δύο πιστοποιητικά δεν αναφέρουν συγκεκριμένη περίοδο υπηρεσίας ή συμμετοχής σε μάχες του Βασιλείου. Το πρώτο από αυτά υπογράφεται από τέσσερεις στρατιωτικούς, ενώ το δεύτερο από τον υποστράτηγο Βάσο Μαυροβουνιώτη. Και στα δύο έχει προστεθεί με άλλου χρώματος μελάνι η φράση «έχων πάντοτε μεθ' εαυτοῦ καὶ στρατιώτας», υποδεικνύοντας ότι δεν πολεμούσε ως απλός στρατιώτης αλλά ως επικεφαλής ομάδας ανδρών.

¹⁵ ΕΘΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, Αρχείο Αγωνιστών, Αιτήσεις Αγωνιστών, φάκελος Βασίλειος Βασιλείου (κουτί 20, φάκελος 1835), <https://1821.digitalarchive.gr/archive/show/node/5456> (τελευταία πρόσβαση: 31.12.2021).

Θεόδωρος Βουρκόλακας

Ο Θεόδωρος Βουρκόλακας¹⁶ υπηρέτησε ως πεντηκόνταρχος υπό τον Θεοδωράκη Γρίβα. Πληρώθηκε το 1822 στην Πάτρα, με αποτέλεσμα να χάσει την ακοή του και του απονεμήθηκε μηνιαία σύνταξη 15 δραχμών με διάταγμα του 1836.

Αθανάσιος Γάτος

Το 1865 η χήρα του Αθανασίου Γάτου,¹⁷ που κατοικούσε στη Ναύπακτο, κατέθεσε αίτηση για να αναγνωριστούν οι υπηρεσίες του συζύγου της. Η χήρα δεν χρησιμοποιεί το πραγματικό της όνομα αλλά το όνομα Θανάσω, κατά τη συνήθεια της χρήσης από τις γυναίκες ονόματος που παρέπεμπε στον σύζυγό τους. Για την αγράμματη χήρα συντάσσει και υπογράφει την αίτηση η δεκαπενταετής κόρη της, Κωνσταντίνα Αθ. Γάτου. Στο επισυναπτόμενο πιστοποιητικό αναφέρεται ότι ο Γάτος καταγόταν από την Πρέβεζα και ότι υπηρέτησε από το 1821 έως το 1822 υπό τον Θεοδωράκη Γρίβα στις μάχες στο Μακρυνόρος, στο Πέτα της Άρτας, στην πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου και κατά του Ομέρ Βρυώνη στον Αχελώο ποταμό. Το 1823 υπηρέτησε υπό τον Κίτσο Τζαβέλλα και έλαβε μέρος στις μάχες του Καρπενησίου κατά του Μουσταφά πασά Σκόνδρα, της Άμπλιανης (Φωκίδας) κατά του Δερβίς πασά (Ιούλιος 1824), του Κρεμμυδίου (Μεσσηνίας) κατά των Αράβων (Απρίλιος 1825) και του Φιλοπάππου, κατά την πολιορκία της Ακρόπολης των Αθηνών (1826). Σύμφωνα με δεύτερο πιστοποιητικό, ο Γάτος συμμετείχε στον Αγώνα μέχρι το 1829.

Γεώργιος Γιαννίτζης

Ο Γεώργιος Γιαννίτζης¹⁸ υπηρέτησε ως εκατόνταρχος υπό τον Θεοδωράκη Γρίβα και του απονεμήθηκε μηνιαία σύνταξη 15 δραχμών με διάταγμα του 1836 «ένεκα τοῦ γήρατός του». Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι η μητέρα του Θεοδωράκη Γρίβα ήταν η Πρεβεζάνα Θεοδώρα Γιαννίτση, οπότε μπορεί να υπήρχε κάποια συγγενική σχέση μεταξύ του Γεωργίου Γιαννίτζη και του Γρίβα.

¹⁶ [ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ] 1850, 32-33.

¹⁷ ΕΘΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, Αρχείο Αγωνιστών, Αιτήσεις Αγωνιστών, φάκελος Αθανάσιος Γάτος (κουτί 29, φάκελος 10), <https://1821.digitalarchive.gr/archive/show/node/6261> (τελευταία πρόσβαση: 31.12.2021).

¹⁸ [ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ] 1850, 32-33.

Ιωάννης, Μιχαήλ και Νικόλαος Γκούστης

Ο Παναγιώτης Αραβαντινός¹⁹ συγκαταλέγει την οικογένεια Γκούστη στις αρχαιότερες οικογένειες ευπατριδων της Πρέβεζας. Ωστόσο, η οικογένεια αυτή δεν εμφανίζεται στον κατάλογο των μελών της Κοινότητας της πόλης,²⁰ ούτε εντοπίζεται σε κάποια από τις μέχρι τώρα γνωστές βενετικές απογραφές. Είναι, μάλιστα, ενδεικτικό, ότι από την εκτεταμένη έρευνα της Χριστίνας Παπακώστα δεν προέκυψε ούτε μία φορά αυτό το επώνυμο, λαμβάνοντας υπόψη μας το αναλυτικό ευρετήριο²¹ της έκδοσής της για το βενετικό αρχείο των προβλεπτών της Πρέβεζας. Πάντως, τον 18ο αιώνα, το επώνυμο Γκούστη απαντά σε νοταριακές πράξεις του αρχείου της Μητρόπολης Πρέβεζας, ενώ επισημαίνεται ότι συναντώνται τουλάχιστον δύο διαφορετικές οικογένειες, συγγενείς μεταξύ τους, γεγονός που δημιουργεί πρόβλημα ως προς την ταύτιση μεταγενέστερων αναφορών σε πρόσωπα με το ίδιο ονοματεπώνυμο.

Το 1807 συναντάμε έναν καπετάν (λοχαγό) Ιωάννη/Γιαννάκη Γκούστη στη Λευκάδα, ενταγμένο στις στρατιωτικές δυνάμεις που είχαν αναλάβει την άμυνα του νησιού απέναντι σε επικείμενη επίθεση του Αλή πασά.²² Σε έγγραφο εκείνης της περιόδου χαρακτηρίζεται «άξιος επαίνου για την πιστή και ακριβόλογη υπηρεσιακή του αξία».²³ Στη Λευκάδα αυτός, όπως και οι άλλοι ονομαστοί Έλληνες οπλαρχηγοί που βρίσκονταν στο νησί, γνώρισε τον Ιωάννη Καποδίστρια, ο οποίος είχε σταλθεί στη Λευκάδα από τη Γερουσία (δηλαδή την κυβέρνηση) της Επτανήσου Πολιτείας ως έκτακτος επίτροπος για τον συντονισμό των επιχειρήσεων. Τον επόμενο χρόνο, ο καπετάν Γιαννάκης Γκούστης αναφέρεται πάλι με στρατιωτικό αξίωμα (*αρχηγός πάνω στα άρματα*), στα Κύθηρα αυτήν τη φορά.²⁴

Η στρατιωτική του σταδιοδρομία συνεχίστηκε στη Ζάκυνθο, στα στρατιωτικά σώματα Ελλήνων –που είχαν ιδρύσει οι Βρετανοί– υπό τη διοίκηση του Richard Church, τον οποίο πολύ αργότερα θα συναντήσουμε και στην Ελληνική Επανάσταση. Στα σώματα αυτά συμμετείχαν Έλληνες οπλαρχηγοί, οι οποίοι μετά αναδείχθηκαν σε ηγετικές μορφές της Επανάστασης, με χαρακτηριστική περίπτωση τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη που υπηρέτησε σε αυτά ως ταγματάρχης. Ο Ι. Γκούστης έφερε τον βαθμό του εκατόνταρχου. Τα σώματα αυτά διαλύθηκαν το 1816, ωστόσο οι Έλληνες στρατιωτικοί παρέμειναν στο νησί αναπτύσσοντας άλλες δραστηριότητες. Αυτήν τη χρονιά μαρτυρείται η παρουσία του Ι. Γκούστη στη Ζάκυνθο, όπου υπογράφει απόδειξη ναυτικού δανείου, στην οποία εμφανίζεται και το όνομα του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη. Στο νησί παρέμεινε τουλάχιστον μέχρι και το 1819, οπότε

¹⁹ ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ 1857, τ. 2, 134.

²⁰ ΣΤΑΜΟΥΛΗ 1984, 403-416.

²¹ ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ 2018, 515-575.

²² ΒΑΛΛΩΡΙΤΗΣ 1857, 186· ΧΙΩΤΗΣ 1863, 874, υποσημ. 2· ΔΑΦΝΗΣ 1978, 290.

²³ ΣΑΛΑΜΑΓΚΑΣ 1962, 407, υποσημ. χωρίς αρίθμηση.

²⁴ ΛΙΓΝΟΣ 1921, τ. 3, 361.

και μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία. Στον κατάλογο Φιλικών του Αρχείου Σέκερη καταγράφεται ως εκατόνταρχος, ενώ ως τόπος καταγωγής του δηλώνεται η Πρέβεζα.²⁵ Τόσο αυτός όσο και ο γιος του, χωρίς να καταγράφονται σωστά τα ονόματά τους, συμπεριλαμβάνονται και στον κατάλογο²⁶ των Φιλικών, που παρέδωσε ο Αλή πασάς στον Άγγλο πρόξενο William Meyer στην Πρέβεζα, τον Απρίλιο του 1820.

Το 1820 ο Γκούστης βρισκόταν στην Οδησό και συνδέθηκε με άλλους Φιλικούς, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Φώτιου Χρυσανθόπουλου ή Φωτάκου,²⁷ που αργότερα υπήρξε υπασπιστής του Θ. Κολοκοτρώνη. Από τις εκδόσεις των έργων του Φωτάκου αντλούμε ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τον Πρεβεζάνο Φιλικό και αγωνιστή. Έτσι, πληροφορούμαστε ότι στις 25 Σεπτεμβρίου 1820 ο Αρχηγός της Φιλικής Εταιρείας Αλέξανδρος Υψηλάντης υπέγραψε και χορήγησε στον Γκούστη συστατικό γράμμα²⁸ αποστέλλοντάς τον στην Ελλάδα, για να συναντηθεί με τους εκεί Φιλικούς και να τους μεταφέρει τις οδηγίες του.

Από το δρομολόγιο που ακολούθησε ο Γκούστης, γνωρίζουμε ότι βρέθηκε στην Ύδρα, τον Οκτώβριο, και κατόπιν στην Πελοπόννησο. Η παρουσία του εκεί μαρτυρείται από άλλες δύο πηγές, πέραν του Φωτάκου: πρώτον, από τα απομνημονεύματα του Κανέλλου Δεληγιάννη,²⁹ ο οποίος επιβεβαιώνει ότι ο Γκούστης δρούσε στην Πελοπόννησο ως απεσταλμένος του Υψηλάντη, και δεύτερον, από τον Στέφανο Στεφανόπουλο, σύμφωνα με τον οποίο ο Γκούστης πήγε στην Τρίπολη και σε συνάντησή του με άλλα μέλη της Φιλικής Εταιρείας ισχυρίστηκε ότι ήταν απεσταλμένος του Ιωάννη Καποδίστρια «ίνα συμβουλευση τοὺς ἑταιριστὰς νὰ ἐμποδίσωσι τὴν ἔκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως πρὸς τὸ παρόν, μέχρις οὗ ἡ Ῥωσία κηρύξει κατὰ τῆς Τουρκίας τὸν πόλεμον». Ο Γκούστης πρόσθεσε, μάλιστα, ότι είχε εντολή να μεταφέρει την ίδια πληροφορία και στην οικογένεια Δεληγιάννη στα Λαγκάδια. Ο Στεφανόπουλος κλείνοντας τη σχετική διήγησή του σημειώνει ότι οι Πελοποννήσιοι απέρριψαν την πρόταση του Γκούστη περί αναβολής της Επανάστασης.³⁰

²⁵ ΜΕΞΑΣ 1937, 34.

²⁶ ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ & ΚΑΛΛΙΑΤΑΚΗ-ΜΕΡΤΙΚΟΠΟΥΛΟΥ 1996, τ. 1, 95. Εκεί καταγράφεται τόσο αυτός όσο και ο γιος του ως εξής: Micco Custi di Preveza, ed il di lui figlio, che si dispone a partire per la Russia. Ο Ιωάννης, λοιπόν, καταγράφεται ως Μίχος, στην πραγματικότητα όμως αυτό είναι το όνομα του γιου του. Σημειώνεται, επίσης, η πρόθεση του γιου του να μεταβεί στη Ρωσία. Στην πραγματικότητα πατέρας και γιος αναχώρησαν για τη Ρωσία.

²⁷ ΦΩΤΑΚΟΣ (ΧΡΥΣΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ) 1888, 272.

²⁸ Στην έκδοση των *Βίων Πελοποννησίων ανδρών* γίνεται μνεία στο έγγραφο αυτό, μάλιστα ο Φωτάκος προετίθετο να το καταχωρίσει στο κείμενό του, αλλά ο Σταύρος Ανδρόπουλος, που επιμελήθηκε την έκδοση μετά τον θάνατο του συγγραφέα, υποσημειώνει ότι το έγγραφο δεν βρέθηκε, βλ. ΦΩΤΑΚΟΣ (ΧΡΥΣΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ) 1888, 272. Ωστόσο, στην επανέκδοση των απομνημονευμάτων του Φωτάκου, πάλι από τον Ανδρόπουλο το 1899, το έγγραφο παρατίθεται ολόκληρο στην εισαγωγή, με τη σημείωση ότι προέρχεται από το αρχείο του Νικολάου Γκούστη, κληρονόμου του Ιωάννη. Βλ. ΦΩΤΑΚΟΣ (ΧΡΥΣΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ) 1996, 12-13, υποσημ. 1.

²⁹ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ 1957, 112, 149.

³⁰ ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΣ 1864, 24-25.

Ο Γκούστης εμφανίζεται ως απεσταλμένος του Καποδίστρια και από τον Σουλιώτη Λάμπρο Κοτσονίκα, με παραπλήσια αποστολή, αυτήν τη φορά όμως όχι προς τους Πελοποννήσιους πρόκριτους αλλά προς τον πατριάρχη. Σε αντίθεση με τη διήγηση του Στεφανόπουλου, που παρουσίαζε την παρέμβαση του Καποδίστρια ως προτροπή προσωρινής αναβολής, μέχρι να κηρύξει τον πόλεμο η Ρωσία, ο Κουτσονίκας ισχυρίζεται ότι ο Καποδίστριας απέκλειε το ενδεχόμενο οποιασδήποτε συνδρομής και για αυτόν τον λόγο η προτροπή του στον πατριάρχη ήταν να μην κινηθεί υπέρ της Επανάστασης. Ο Κουτσονίκας επιπλέον σημειώνει ότι για τα παραπάνω η πηγή της πληροφόρησής του ήταν ο ίδιος ο «ένάρετος γέρον Ιωάννης Γκούστης», ο οποίος κατά τη διάρκεια της Επανάστασης αναφερόταν σε αυτά τα γεγονότα.³¹

Σχετικά με τη στρατιωτική συμμετοχή του Γκούστη στον Αγώνα, διαθέτουμε μια μεταγενέστερη πληροφορία (του 1833) ότι υπήρξε λοχαγός του τακτικού στρατού,³² προφανώς κατά την περίοδο οργάνωσής του από τον Φαβιέρο, οπότε συναντάμε και τον γιο του Μιχαήλ με τον ίδιο ακριβώς βαθμό στον ίδιο στρατιωτικό σχηματισμό. Επιπλέον, το 1828, με την οργάνωση των στρατιωτικών δυνάμεων από τον Καποδίστρια στα στρατόπεδα της Δυτικής και Ανατολικής Ελλάδας, συναντάμε τον Ιωάννη Γκούστη διαδοχικά ως μέλος της τριμελούς *Φροντιστικής Επιτροπής* και των δύο στρατοπέδων.³³ Ο Γκούστης είχε την ευθύνη του υλικού (ενώ κάθε ένα από τα άλλα δύο μέλη είχαν ως αρμοδιότητα τους μισθούς και τις τροφές). Το 1830 εμφανίζεται ως έκτακτος επιθεωρητής του στρατού.³⁴

Στο πολιτικό πεδίο, ο Ιωάννης Γκούστης συμμετείχε σε δύο Εθνοσυνελεύσεις ως πληρεξούσιος των Ηπειρωτών. Η πρώτη από αυτές ήταν η *Δ' κατ' επανάληψιν*³⁵

³¹ «Λέγεται δέ, ότι ο Ιωάννης Καποδίστριας, διά του Γέροντος Γ(κ)ούστη εκ Πρεβέζης, ειδοποίησε τὸν Πατριάρχην Γρηγόριον νὰ προτρέψει τοὺς Ἕλληνας νὰ μὴν κινήσῳιν εἰς ἐπανάστασιν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, καθότι δὲν θέλει τοῖς δοθῆ οὐδεμία συνδρομὴ καὶ θὰ ἀπολεσθῶσι, ἀλλ' ὁ ἀείμνηστος Πατριάρχης Γρηγόριος ἀπήντησε πρὸς τὸν ἀπεσταλμένον τοῦτον, ὅτι γνωρίζει καλῶς, ὅτι, ὡς εἶναι προκεχωρημένα τὰ πράγματα, δὲν δύναται νὰ τὰ ἀναχαιτίσῃ οὐδεμία ἀνθρώπινη δύναμις [...] προσέθηκε δὲ εἰς τὸν ἴδιον τοῦτον, “γνωρίζω [...] ὅτι ὁ πρῶτος τῶν Ἑλλήνων, ὅστις ἤθελε γίνεαι θύμα τῆς θηριωδίας τοῦ τυράννου, εἶμαι ἐγὼ αὐτός, ἀλλὰ γενηθῆτω τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ [...]”. Τὰς ἀξιωματικότητας ταύτας προβόησεις τοῦ ἀειμνήστου Πατριάρχου Γρηγορίου ἐκήρυττεν ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως ὁ ἐνάρετος Γέρον Ιωάννης Γκούστης». βλ. ΚΟΥΤΣΟΝΙΚΑΣ 1864, 4.

³² *Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος* 29 (14/26.9.1833), 223.

³³ ΚΑΣΟΜΟΥΛΗΣ 1942, 83· ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ 1964, 152· ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ 1982, 320, υποσημ. 1. Ο Κασομούλης καταγράφει ως ημερομηνία διορισμού του την 16η.6.1828, ενώ σε υποσημείωση σημειώνεται η μετακίνηση του Γκούστη και των άλλων δύο μελών της φροντιστικής επιτροπής του στρατοπέδου της Δυτικής Ελλάδος σε εκείνο της Ανατολικής. Ο Παπαδόπουλος προσδιορίζει χρονικά αυτήν τη μετακίνηση στο καλοκαίρι του 1828, χωρίς να αναφέρει όμως ημερομηνία. Ο Παπαγεωργίου αναφέρει ότι ο Γκούστης στις 16.6.1828 διορίστηκε στη Φροντιστηριακή Επιτροπή της Δυτικής Ελλάδας. Οι επιτροπές αυτές αναλάμβαναν την επιμελητεία κάθε στρατοπέδου και υπάγονταν στο *Γενικό Φροντιστήριο*.

³⁴ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ 1982, 320.

³⁵ [ΑΕΠ 1974, 5], 315. Εκεί αναγράφεται ως Ι. Γούστης, ωστόσο πρόκειται για το υπό εξέταση πρόσωπο, καθώς σε άλλο έγγραφο αναγράφεται σωστά ως Γκούστης. Βλ. ΛΙΓΝΟΣ 1931, τ. 15, 498.

Εθνική Συνέλευση, η οποία αποτελούσε τη συνέλευση των αντιπολιτευόμενων, που διεξαγόταν παράλληλα με την Ε΄ Εθνοσυνέλευση, όπου κυριαρχούσαν οι κυβερνητικοί. Πραγματοποιήθηκε στα τέλη του 1831, μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια. Η συμμετοχή του Ι. Γκούστη στη Δ΄ *κατ' επανάληψιν* τον τοποθετεί πολιτικά στους αντιπολιτευόμενους.

Η επόμενη Εθνοσυνέλευση, στην οποία συμμετείχε ο Γκούστης, ήταν η Δ΄ *κατά συνέχειαν*, που συγκλήθηκε το καλοκαίρι του 1832. Στο πλαίσιο της σ΄άζεται έγγραφο του Ι. Γκούστη, με ημερομηνία 23.6.1832, προς τον Ιωάννη Κωλέττη, επίσης πληρεξούσιο των Ηπειρωτών, με το οποίο ο πρώτος ζητούσε από τον δεύτερο να του δώσει τα πρωτότυπα έγγραφα της εκλογής τους που είχε γίνει στο Άργος, προκειμένου να τα καταθέσει στην αρμόδια επιτροπή που εξέταζε τα έγγραφα των πληρεξουσίων.³⁶

Σε αυτήν την Εθνοσυνέλευση, και πιο συγκεκριμένα στη συνεδρίαση της 15ης Ιουλίου, υπήρξε υποψήφιος για τη θέση του αντιπροέδρου, στην οποία εκλέχθηκε τελικά ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος.³⁷ Σε επόμενη συνεδρίαση (30.7.1832), οπότε και συγκροτήθηκαν διάφορες επιτροπές, ο Γκούστης ορίστηκε ως ένα από τα 22 μέλη της επιτροπής *ἐπὶ τῶν ἀποζημιώσεων καὶ ἀμοιβῶν*³⁸ και λίγο αργότερα (5.8.1832) τοποθετήθηκε μέλος της εισηγητικής τριμελούς επιτροπής για την αποζημίωση των πληρεξουσίων της συνέλευσης, που αντιμετώπιζαν οικονομικές δυσχέρειες.³⁹

Τελευταία φορά που εντοπίσαμε τον Ιωάννη Γκούστη, είναι το 1833, όταν με δύο βασιλικά διατάγματα ορίστηκαν οι αξιωματικοί που θα στελέχωναν τη Χωροφυλακή, και η προσωρινή κατανομή τους στους νομούς. Ανάμεσά τους συγκαταλέγεται και ο Ιωάννης Γκούστης, που αναφέρεται ως λοχαγός του πρώην τακτικού στρατού και κατατάσσεται στη Χωροφυλακή ως υπομοίραρχος πρώτης τάξεως, ενώ τοποθετείται στον νομό Εύβοιας.⁴⁰

Για την οικογένειά του γνωρίζουμε ότι είχε τουλάχιστον δύο γιους, ο μεγαλύτερος εκ των οποίων ήταν ο Μιχαήλ. Σύμφωνα με τον Γεώργιο Δημακόπουλο,⁴¹ γιος του ήταν και ο Νικόλαος, μέλος της Γερουσίας το 1832. Επιπλέον, ο Θεόδωρος (Θεοδωράκης) Γρίβας σε επιστολή του αναφέρει τον Ι. Γκούστη ως θείο του.⁴² Όπως προαναφέρθηκε, η μητέρα του Γρίβα ήταν η Πρεβεζάνα Θεοδώρα Γιαννίτση, γεγονός που μπορεί να αιτιολογήσει τη συγγενική σχέση του Γρίβα με τον Ι. Γκούστη.

³⁶ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ, Κέντρον Ερεύνης της Ιστορίας του Νεωτέρου Ελληνισμού, Αρχείο Κωλέττη: <http://repository.academyofathens.gr/gr/listItems/188326> (τελευταία πρόσβαση: 31.12.2021).

³⁷ [ΑΕΠ 1974, 5], 357.

³⁸ [ΑΕΠ 1974, 5], 373.

³⁹ [ΑΕΠ 1974, 5], 379.

⁴⁰ *Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος* 29 (14/26.9.1833), 223-224.

⁴¹ ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΣ 1966, 139.

⁴² ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ 1969, 454.

Ο Μιχαήλ Γκούστης⁴³ ήταν ο μεγαλύτερος γιος του Ιωάννη.⁴⁴ Κατά τη μαρτυρία του Φωτάκου, ήταν και αυτός στην Οδησό το 1820, μαζί με τον πατέρα του. Ωστόσο, φαίνεται ότι δεν ακολούθησε ακριβώς το ίδιο δρομολόγιο προς την Ελλάδα, αλλά επέστρεψε στη Ζάκυνθο, από όπου, με 10 Ζακυνθινούς και Ηπειρώτες εθελοντές, μετέβη στο Μεσολόγγι.⁴⁵

Το 1846 είναι εγκατεστημένος στη Σκόπελο έχοντας πολυμελή οικογένεια. Από εκεί καταθέτει αίτηση αναγνώρισης των υπηρεσιών του προς την πατρίδα και χρηματικής αποζημίωσης. Στην αίτησή του παρέχει στοιχεία για τη συμμετοχή του στον Αγώνα και τη μετέπειτα σταδιοδρομία του. Έτσι, πληροφορούμαστε ότι το 1825 έλαβε τον βαθμό του λοχαγού στον τακτικό στρατό υπό τη διοίκηση του Κάρολου Φαβιέρου. Το 1832 προβιβάστηκε στον βαθμό του υποταγματάρχη. Το 1837 τοποθετήθηκε ως υπομοίραρχος α΄ κλάσεως στη Χωροφυλακή αλλά τον Νοέμβριο του ίδιου έτους μετατέθηκε στη Βασιλική Φάλαγγα ως λοχαγός.

Το 1828 ένας Μιχαήλ Γκούστης εμφανίζεται στον κατάλογο διορισθέντων⁴⁶ «διὰ τὴν σύναξιν τῶν δασμῶν καὶ τελωνείων διὰ λογαριασμὸν τοῦ Ἐθνικοῦ Ταμείου». Η περιοχή στην οποία διορίζεται, είναι η Ελευσίνα. Αν και ως πατρίδα του σημειώνεται η Δυτική Ελλάδα, θεωρούμε ότι πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο.

Ελάχιστες είναι οι πληροφορίες που συλλέξαμε για τον Νικόλαο Γκούστη. Δεν εντοπίσαμε κάποια πληροφορία για τη συμμετοχή του στον Αγώνα, ωστόσο τον συγκαταλέγουμε στην παρούσα μελέτη, καθώς διορίστηκε μέλος της Γερουσίας στις 11 Μαΐου 1832 και αναφέρεται στη βιβλιογραφία ως γιος του Ιωάννη.⁴⁷ Η περίπτωση του μας προβλημάτισε αρκετά, ιδιαίτερα όταν βρεθήκαμε ενώπιον αρκετών αναφορών στο όνομα αυτό, καθώς η έρευνα στο αρχείο της Μητρόπολης Νικοπόλεως και Πρεβέζης παρέχει σαφείς αποδείξεις για την ύπαρξη τουλάχιστον ενός δευτέρου προσώπου με το ίδιο ονοματεπώνυμο, αλλά διαφορετικό πατρώνυμο.

Καταγράφουμε, λοιπόν, αρχικά τις πληροφορίες για τον γιο του προαναφερθέντος Ιωάννη και στη συνέχεια παραθέτουμε κάποιες από τις υπόλοιπες αναφορές που εντοπίσαμε, ευελπιστώντας ότι στο μέλλον κάποιος που θα αναλάβει εκτενέστερη αρχειακή έρευνα θα μπορέσει να ξεκαθαρίσει το τοπίο.

Για το γεγονός ότι ο Ιωάννης είχε γιο που ονομαζόταν Νικόλαος συνηγορεί η πληροφορία ότι το συστατικό έγγραφο που παρέδωσε ο Υψηλάντης στον Ιωάννη Γκούστη φυλασσόταν στο οικογενειακό αρχείο ενός Νικολάου Γκούστη.⁴⁸ Μια

⁴³ ΕΘΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, Αρχείο Αγωνιστών, Αιτήσεις Αγωνιστών, ΕΘΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, Αρχείο Αγωνιστών, Αιτήσεις Αγωνιστών, φάκελος Μιχαήλ Γκούστης (κουτί 40, φάκελος 12), <https://1821.digital.archive.gr/archive/show/node/7358> (τελευταία πρόσβαση: 31.12.2021).

⁴⁴ ΦΩΤΑΚΟΣ (ΧΡΥΣΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ) 1888, 272.

⁴⁵ ΑΝΩΝΥΜΟΣ 1867, 375.

⁴⁶ *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, έτος Γ΄, αρ. φύλ. 86 (17.11.1828), 358.

⁴⁷ ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΣ 1966, 139.

⁴⁸ ΦΩΤΑΚΟΣ (ΧΡΥΣΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ) 1996, 12-13, υποσημ. 1.

επιπλέον ένδειξη μας παρέχεται έμμεσα από έγγραφο του Αθανασίου Ψαλίδα, το οποίο συνέταξε τον Ιούλιο του 1829⁴⁹ ο Γιαννιώτης λόγιος ως διευθυντής του Δευτερεύοντος Σχολείου Λευκάδας και μέσω αυτού ζητά να χορηγηθεί άδεια τρίμηνης απουσίας στον διδάσκαλο της αγγλικής γλώσσας Νικόλαο Γκούστη, προκειμένου ο τελευταίος να μεταβεί στη Ναύπακτο, όπου βρισκόταν και ο πατέρας του.⁵⁰ Την ίδια περίοδο (για την ακρίβεια, τον Ιούνιο του 1829) μαρτυρείται και η παρουσία του Ιωάννη Γκούστη στη Ναύπακτο.⁵¹

Πέρα από τις παραπάνω πληροφορίες που σχετίζονται με την εδώ εξεταζόμενη οικογένεια Γκούστη, υπάρχουν και άλλες περιπτώσεις, στις οποίες εμφανίζεται το όνομα Νικόλαος Γκούστης, όπως αυτή που αναφέρουν οι Γεράσιμος Πεντόγαλος και Σπύρος Σουμαλεύρης,⁵² και πρόσωπο το οποίο στα μέσα του 19ου αιώνα ανέλαβε διάφορες διοικητικές θέσεις, φτάνοντας μέχρι αυτή του νομάρχη σε διάφορους νομούς της Πελοποννήσου. Ωστόσο, δεν γνωρίζουμε αν όλες οι παραπάνω πληροφορίες αφορούν το ίδιο άτομο, το οποίο εδώ εξετάζουμε.

Χρήστος, Κώστας και Γιάννης Καγκιούζης

Τα πρόσωπα της συγκεκριμένης οικογένειας αγωνιστών ήταν εν μέρει γνωστά, καθώς πέρασαν στη βιβλιογραφία με το προσωνύμιο της καταγωγής τους (Ζαλογγίτης) και όχι με το πραγματικό τους επώνυμο.

Στις 13 Απριλίου 1865 η Ελένη, σύζυγος του Αναστασίου Λιόντου, κάτοικος Βόνιτσας, υπέβαλε αίτηση στην «ἐπὶ τῶν θυσιῶν καὶ ἀγῶνων ἐξεταστικὴν ἐπιτροπήν», ως μόνη νόμιμη κληρονόμος του πατέρα της Χρήστου Δόνου και των αδελφών της Κώστα και Γιάννη Χρήστου, για την προσφορά τους στην Ελληνική Επανάσταση.⁵³ Στην αίτησή της επισύναψε πιστοποιητικά και αντίγραφα επίσημων εγγράφων, με τα οποία αποδεικνύονταν οι αγώνες των συγγενών της αλλά και οι απονομές βαθμών σε αυτούς, εκ των οποίων ο μεν Γιάννης έφερε τον βαθμό του εκατόνταρχου από 1.10.1824, ο δε Κώστας του πεντηκόνταρχου από 13.12.1823.⁵⁴

⁴⁹ ΡΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ 1954, 169-170· ΡΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ 2006, 564, όπου σημειώνονται (με ερωτηματικό από τον συγγραφέα) ως περίοδος θητείας του Γκούστη στη Λευκάδα τα έτη 1829-1831.

⁵⁰ ΡΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ 1954, 169-170.

⁵¹ ΚΑΣΟΜΟΥΛΗΣ 1942, 193.

⁵² ΠΕΝΤΟΓΑΛΟΣ 1980, 150· ΣΟΥΜΑΛΕΥΡΗΣ 2021, 261.

⁵³ ΕΘΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, Αρχείο Αγωνιστών, Αιτήσεις Αγωνιστών, φάκελος Χρήστος Δόνος (κουτί 50, φάκελος 76), <https://1821.digitalarchive.gr/archive/show/node/8400> (τελευταία πρόσβαση: 31.12.2021).

⁵⁴ Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί ότι ο Κώστας Χρήστου είχε προταθεί προς προβιβασμό σε αυτόν τον βαθμό, μαζί με άλλους αγωνιστές, από τον στρατηγό Γεώργιο Κίτσο τον Οκτώβριο του 1823. Στον κατάλογο των προτεινόμενων προς προβιβασμό πέρα από το ονοματεπώνυμο του αγωνιστή καταγράφεται και η καταγωγή τους. Δίπλα από το όνομα του Κώστα Χρήστου σημειώ-

Η παραπάνω οικογένεια προερχόταν από το Ζάλογγο της Ηπείρου, όπως πιστοποιεί για την Ελένη έγγραφο του δημάρχου Ανακτορίου, βεβαιώνοντας, παράλληλα, ότι αυτή ήταν η μοναδική κληρονόμος των παραπάνω συγγενών της.

Αυτήν τη συγγενική σχέση πιστοποιεί και έγγραφο που υπογράφουν επτά κάτοικοι Βόνιτσας και Μύτικα (εκ των οποίων οι τρεις αξιωματικοί). Το πιστοποιητικό αυτό μας παρέχει πολύ σημαντικές πληροφορίες για τους τρεις αγωνιστές, καθώς σημειώνει ότι ο μεν «Κώστας Χρήστου Ζαλογγίτης» φονεύτηκε κατά την Έξοδο του Μεσολογγίου, ο δε «Γιάννης Χρήστου Ζαλογγίτης» βρισκόταν υπό τις οδηγίες του Μάρκου Μπότσαρη, όταν πληγώθηκε στο Καρπενήσι και αργότερα απεβίωσε. Τέλος, ο πατέρας τους «Χρήστος Δόνος» (δίπλα στο όνομα του οποίου τίθεται σε παρένθεση η λέξη «Ζαλογγίτης») φονεύτηκε στο Αιτωλικό.

Ακόμα πιο ενδιαφέρον είναι ένα αντίγραφο εγγράφου του 1823 που υπογράφεται από τους υπουργούς Πολέμου Αναγνώστη Παππαγεωργίου (γνωστότερο ως Αναγνωσταρά) και Χριστόφορο Περραιβό. Το πιστοποιητικό εκδόθηκε κατόπιν της έγγραφης μαρτυρίας του Γεωργάκη Πέτζα, Παναγή Μωραΐτη, Γιάννη και Παναγή Λευκαδίτη, και τη διά ζώσης μαρτυρία πολλών άλλων προσώπων που δεν κατονομάζονται, ενώπιον της Διοίκησης και του παραπάνω Υπουργείου.

Σύμφωνα με τις παραπάνω μαρτυρίες, ο «Κώστας Καγκιούζης ό εκ Ζαλόγκου τής Λάμαρης», που βρισκόταν με την αλβανική φρουρά εντός του κάστρου της Πλαγιάς κατά την έναρξη της Επανάστασης, παρέδωσε στους Έλληνες το φρούριο με κίνδυνο της ζωής του, αφού πρώτα άνοιξε τις πύλες, εισήγαγε τους επαναστάτες και θανάτωσε τον φρούραρχο με τα ίδια του τα χέρια.

Ίδια ήταν η δράση και του πατέρα του Κώστα, Χρήστου Καγκιούζη, που βρισκόταν με την αλβανική φρουρά στο κάστρο Τεκέ. Ωστόσο, εκεί, παρά την ουσιαστική του συνδρομή στην παράδοση του κάστρου, οι επαναστατημένοι Έλληνες αντί να αναγνωρίσουν την προσφορά του, όχι μόνο δεν τον αντάμειψαν, αλλά του αφαίρεσαν τόσο τα λάφυρα που ο ίδιος είχε πάρει από τους εχθρούς, όσο και προσωπικά του αντικείμενα και χρήματα. Τα δύο προαναφερθέντα κάστρα βρίσκονται στην ακαρνανική ακτή, απέναντι από τη Λευκάδα.

Το Υπουργείο, αναγνωρίζοντας τη συμμετοχή των δύο παραπάνω προσώπων και αδυνατώντας στις δεδομένες συνθήκες να βραβεύσει τον Κώστα Καγκιούζη και να τον αποζημιώσει, του χορήγησε το πιστοποιητικό ώστε να τιμάται «ώς γνήσιος Έλληνας καὶ ζηλωτὴς τῆς ἐλευθερίας πατριώτης». Το έγγραφο κλείνει με την υπόσχεση ότι ο Κ. Καγκιούζης θα ανταμειφθεί για τις εκδουλεύσεις του, όταν ορθοποδήσει το έθνος και κατακτήσει την πλήρη ελευθερία και ανεξαρτησία του.

Από όλα τα παραπάνω, τίθεται το ερώτημα σχετικά με το πραγματικό επώνυμο αυτών των αγωνιστών. Είδαμε την Ελένη Λιόντου να αναφέρεται στους συγγενείς

νεται η λέξη Ζαλογγίτης, όπως για άλλους αγωνιστές δηλώνεται ο ανάλογος τόπος καταγωγής με τη χρήση επιθετικού προσδιορισμού και όχι τοπωνυμίου. Βλ. [ΑΕΠ 1981, 14], 219.

της ως Χρήστο Δόνο και Κώστα και Γιάννη Χρήστου. Στην πρόταση προβιβασμού του Κώστα Χρήστου καταγράφεται η λέξη Ζαλογγίτης ως δηλωτική του τόπου καταγωγής του. Ομοίως, στο έγγραφο των οπλαρχηγών, που υπογράφεται το 1841, τα δύο αδέρφια αναφέρονται ως Χρήστου, αλλά προστίθεται το προσωνύμιο Ζαλογγίτης δίπλα σε κάθε όνομα. Τέλος, στο έγγραφο του 1823, ο Κώστας και ο πατέρας του Χρήστος αναφέρονται ως Καγκιούζης. Είναι προφανές ότι αυτό είναι και το πραγματικό τους επώνυμο, καθώς χρησιμοποιείται για να προσδιορίσει και τα δύο πρόσωπα (πατέρα και γιο).

Σχετικά με τα ονόματα «Δόνου» και «Χρήστου», που χρησιμοποιεί η Ελένη για τον πατέρα της και τα αδέρφια της, πρέπει να παρατηρήσουμε ότι δεν μπορεί αυτά να είναι επώνυμα, καθώς είναι αδύνατον ο Κώστας και ο Γιάννης (αναφερόμενοι ως Χρήστου) να έχουν διαφορετικό επώνυμο από τον πατέρα τους (αναφερόμενο ως Δόνο ή Δόνου). Το ότι ο πατέρας τους λέγεται Χρήστος και αυτοί αναφέρονται ως «Χρήστου», υποδεικνύει ότι χρησιμοποιούν το πατρώνυμό τους ως επώνυμο. Κατά τον ίδιο τρόπο, θεωρούμε ότι το «Δόνος» δεν αποτελεί το πραγματικό επώνυμο του Χρήστου αλλά παραπέμπει με κάποιο τρόπο στο πατρώνυμό του, το οποίο πιθανολογούμε ότι ήταν Δονάτος, από το οποίο προκύπτει το υποκοριστικό Δόνος, το οποίο συναντάται και σήμερα στη Θεσπρωτία.

Τέλος, σχετικά με τον όρο Ζαλογγίτης, είναι ξεκάθαρο ότι αυτός χρησιμοποιείται λόγω της καταγωγής τους. Ωστόσο, με αυτό το όνομα καταγράφηκαν στη βιβλιογραφία.⁵⁵ Δεδομένων, όμως, όσων εκθέσαμε παραπάνω, πρέπει να αποκατασταθεί το επώνυμό τους σε Καγκιούζη.

Αθανάσιος Γεωργίου Καζαντσή

Ο Αθανάσιος Γεωργίου Καζαντσή⁵⁶ σε αίτησή του το 1865 για αναγνώριση της συμμετοχής του ως λοχία στην Επανάσταση δηλώνει ότι κατάγεται εκ Πρεβέζης αλλά κατοικεί πλέον στο Μεσολόγγι. Στην αίτησή του αναφέρει επίσης ότι οι θυσίες του δεν είχαν αναγνωριστεί μέχρι εκείνη τη στιγμή, με εξαίρεση την απονομή χάλκινου αριστείου. Στο συνοδευτικό πιστοποιητικό αναφέρεται ότι ο Καζαντσή, που ήταν ήδη 80-85 ετών, κατοικούσε πριν την Επανάσταση στη Βόνιτσα. Ως επικεφαλής ομάδας 10-15 οικείων του υπηρέτησε στρατιωτικά από την έναρξη της Επανάστασης μέχρι και το 1830 υπό τις οδηγίες των Γεωργίου Τσόγκα και Δήμου Τσέλιου, συμμετέχοντας σε όλες τις μάχες, εκστρατείες και πολιορκίες

⁵⁵ ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 422. Πρβλ. και ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ-ΔΗΜΑ 2021, όπου συζητείται το ζήτημα των προσώπων που εμφανίζονται στη βιβλιογραφία με το επώνυμο ή την προσωνυμία Ζαλογγίτης.

⁵⁶ ΕΘΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, Αρχείο Αγωνιστών, Αιτήσεις Αγωνιστών, φάκελος Αθανάσιος Γ. Καζαντσή (κουτί 66, φάκελος 88), <https://1821.digitalarchive.gr/archive/show/node/9992> (τελευταία πρόσβαση: 31.12.2021). Σημειώνεται ότι ο ίδιος ο αγωνιστής υπογράφει ως Καζαντσή.

στις οποίες έλαβαν μέρος και οι αρχηγοί του. Στη συνέχεια αναφέρονται αναλυτικά οι μάχες αυτές: η πρώτη πολιορκία της Βόνιτσας, οι μάχες του Λουτρακίου, του Μακρυνόρους, του Κομποτίου, του Πέτα, της Πλάκας, η πρώτη (1822) και η τελευταία πολιορκία του Μεσολογγίου (1825-1826), οι μάχες στον Αετό και στο Λεσίφι. Κατά την Έξοδο του Μεσολογγίου, οπότε βρισκόταν υπό τις οδηγίες του Δήμου Τσέλιου, πληγώθηκε στον μηρό του αριστερού ποδιού αλλά κατόρθωσε να διασωθεί, σε αντίθεση με όλους τους υπόλοιπους 15 συγγενείς του (αδέλφια και ξαδέλφια), που σκοτώθηκαν. Το 1828, κατά τις επιχειρήσεις του αρχιστράτηγου Church στη Δυτική Ελλάδα, ο Καζαντσή είχε ενταχθεί στο σώμα του Γ. Τσόγκα και έλαβε μέρος στην πολιορκία και άλωση της Βόνιτσας. Το πιστοποιητικό υπογράφεται από έναν ταγματάρχη και από τον στρατηγό Κωνσταντίνο Βλαχόπουλο.

Γ[εώργιος] Σ. Καλός

Ο εκ Πρεβέζης Γ. Σ. Καλός,⁵⁷ εγκατεστημένος πλέον στη Λαμία, υπέβαλε αίτηση το 1865 αναφέροντας ότι συμμετείχε στην Επανάσταση ως γραμματέας στο στρατιωτικό σώμα του θείου του Πάνου Ντάρρα⁵⁸ μέχρι το 1829. Ο Καλός το 1836 έλαβε το χάλκινο αριστείο. Σε κανένα από τα έγγραφα του φακέλου του δεν αναγράφεται το πλήρες όνομά του. Παρ' όλα αυτά, θεωρούμε ότι ονομαζόταν Γεώργιος, καθώς το όνομα αυτό απαντά σε διάφορες πηγές του 19ου αιώνα, χωρίς, ωστόσο, να είμαστε σε θέση να μπορούμε να διευκρινίσουμε για το αν αφορά ένα ή περισσότερα πρόσωπα. Οποσδήποτε πάντως, το όνομα Γεώργιος εμφανίζεται στην πρεβεζάνικη οικογένεια Καλού, καθώς δύο Γεώργιοι καταγράφονται ως συγγενείς του γνωστού δωρητή Αναστασίου Καλού.⁵⁹

Αντώνιος Μποναπαρτάκης

Στον Αντώνιο Μποναπαρτάκη⁶⁰ απονεμήθηκε σύνταξη 15 δραχμών με διάταγμα του 1839. Δίπλα στα όνομά του δεν σημειώνεται κάποια ειδικότερη πληροφορία για τη θητεία του. Αντιθέτως, τόσο για αυτόν όσο και για άλλους αναφέρεται ότι είναι «συντάξιμοι λαμβάνοντες σύνταξιν διά ειδικῶν διαταγμάτων ἔνεκα τῶν κατὰ τὸν ἀγῶνα ἐκδουλεύσεων τῶν πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τῆς σωματικῆς κα-

⁵⁷ ΕΘΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, Αρχείο Αγωνιστῶν, Αιτήσεις Αγωνιστῶν, φάκελος Γ. Σ. Καλός (κουτί 70, φάκελος 55), <https://1821.digitalarchive.gr/archive/show/node/10374> (τελευταία πρόσβαση: 31.12.2021).

⁵⁸ Για τον Ντάρρα, βλ. ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 347-348.

⁵⁹ ΣΟΥΜΑΛΕΥΡΗΣ 2017, 104.

⁶⁰ [ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ] 1850, 40-41.

ταστάσεώς των». Στο αρχείο Κωλέττη σώζονται τρεις επιστολές του. Σε μια από αυτές,⁶¹ με ημερομηνία 22.2.1845, αναφέρει ότι υπήρξε αγωνιστής και ζητά να του δοθεί κάποια αποζημίωση, καθώς δεν μπορεί να εξασφαλίσει τα προς το ζην. Το αίτημα αυτό, πέρα από τον Κωλέττη, το είχε υποβάλει και στον προηγούμενο πρωθυπουργό. Προκειμένου να υπογραμμίσει τη δεινή θέση στην οποία είχε περιέλθει, σημειώνει ότι, αν και αυτήν τη φορά δεν ικανοποιηθεί το αίτημά του, το μόνο που του μένει είναι η αυτοκτονία. Πρώτα, όμως, θα παρέδιδε τα έγγραφά του σε κάποιο γαλλικό πλοίο. Η αναφορά αυτή, καθώς και το όνομα που χρησιμοποιεί (Μπονναπαρτάκης, που παραπέμπει στον Ναπολέοντα Βοναπάρτη και φαίνεται να αποτελεί παρωνύμιο και όχι πραγματικό επώνυμο), μας προκαλεί εντύπωση και μας οδηγεί στην υπόθεση μήπως πρέπει να αναζητήσουμε τις ρίζες αυτού του παρωνυμίου στην περίοδο της γαλλικής παρουσίας στην Πρέβεζα. Η τελευταία φορά που εντοπίσαμε τον Μποναπαρτάκη, είναι το 1848, οπότε και υπέβαλε αίτηση στη Γερουσία εξαιτούμενος βοήθεια.⁶² Η Γερουσία διαβίβασε την αίτησή του στο Υπουργείο Εσωτερικών, χωρίς να γνωρίζουμε ποια ήταν η τύχη της.

Δημήτριος Μουρούζης

Η καταγωγή του Δημητρίου Μουρούζη⁶³ από την Πρέβεζα αναφέρεται στα πιστοποιητικά που επισυνάπτει ο αγωνιστής στην αίτησή του, με ημερομηνία 9.6.1865. Σε αυτήν δηλώνει ότι υπηρέτησε στα τακτικά σώματα του στρατού, ότι έφερε τον βαθμό του επιλοχία και ότι έλαβε χάλκινο αριστείο για τις υπηρεσίες του. Στην αίτησή του, ωστόσο, εκφράζει και την πικρία του για το γεγονός ότι δεν έτυχε άλλων αμοιβών, τόσο ο ίδιος όσο και άλλοι συναγωνιστές του, ενώ άλλα πρόσωπα με μηδαμινή προσφορά επωφελήθηκαν των αγώνων των πραγματικών αγωνιστών. Από τα τρία πιστοποιητικά που επισύναψε, αξίζει να σημειωθεί ότι το ένα από αυτά υπογράφεται από κορυφαία ονόματα της πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας του Αγώνα, και πιο συγκεκριμένα τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο, τον Πέτρο Μαυρομιχάλη, τον Θεόδωρο Γρίβα, τον Ιωάννη Κωλέττη, τον ΧατζήΧρήστου, τον Α(νδρέα) Μεταξά, τον Π. Μαρκέζη, τον Νικηταρά Σταματελόπουλο και τον Ιωάννη Μακρυγιάννη. Ούτε στην αίτηση ούτε στα πιστοποιητικά δεν αναφέρονται οι μάχες, στις οποίες συμμετείχε ο Μουρούζης.

⁶¹ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ, Κέντρον Ερεύνης της Ιστορίας του Νεωτέρου Ελληνισμού, Αρχείο Κωλέττη, <http://repository.academyofathens.gr/gr/listItems/185146> (τελευταία πρόσβαση: 31.12.2021).

⁶² [ΠΡΑΚΤΙΚΑ 1848], 1020.

⁶³ ΕΘΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, Αρχείο Αγωνιστών, Αιτήσεις Αγωνιστών, φάκελος Δημήτριος Μουρούζης (κουτί 133, φάκελος 7).

Θεοφάνης και Ιωάννης Παππαδημητρίου

Ο Θεοφάνης⁶⁴ και ο Ιωάννης⁶⁵ Παππαδημητρίου εκ Πρεβέζης κατοικούσαν στο Μεσολόγγι, όταν εξερράγη η Επανάσταση. Θεωρούμε ότι οι δύο αγωνιστές είναι συγγενείς, πιθανότατα αδέρφια, καθώς στην αίτηση της χήρας του Ιωάννη, και αντ' αυτής, υπογράφει ο Θεοφάνης. Εξάλλου, και οι δύο ακολούθησαν κοινή πορεία στη συμμετοχή τους στον Αγώνα, όπως φαίνεται από τα αντίστοιχα πιστοποιητικά που βρίσκονται στους φακέλους τους. Ο Θεοφάνης αναφέρεται ως 66 ετών το 1865, ενώ το έτος εκείνο ο Ιωάννης είχε ήδη αποβιώσει κατά το 62 έτος της ηλικίας του. Σε δύο σχεδόν πανομοιότυπα πιστοποιητικά, τα οποία υπογράφονται μεταξύ άλλων και από τον στρατηγό Κωνσταντίνο Βλαχόπουλο, αναφέρονται οι κύριες μάχες και πολιορκίες στις οποίες έλαβαν μέρος τα δύο αδέρφια: το 1822, στην άμυνα του Μεσολογγίου υπό τον Μάρκο Μπότσαρη κατά την πρώτη πολιορκία της πόλης· το 1825, στη μάχη του Καρβασαρά υπό τον Καραϊσκάκη· το 1828, στη μάχη του Αιτωλικού και στη μάχη του Αγίου Νικολάου της Μάνινας υπό τον Κώστα Μπότσαρη. Αργότερα εντάχθηκαν στη χιλιαρχία του Αθανασίου Κουτσονίκα και παρέμειναν σε αυτήν μέχρι τη διάλυσή της. Στη διάρκεια της εκεί θητείας τους έλαβαν μέρος στην πολιορκία και πτώση της Βόνιτσας (1828-1829). Ο Θεοφάνης, επιπλέον, συμμετείχε και στις επιχειρήσεις στη Σαλαώρα, υπό τον Κουτσονίκα, ο οποίος πιστοποιεί την υπηρεσία του Θεοφάνη υπό τις οδηγίες του κατά την περίοδο 1828-1830.

Δημήτριος Πρεβεζάνος. Δημήτριος και Ζώης Πρεβεζάνος

Η περίπτωση του Δημητρίου Πρεβεζάνου είναι χαρακτηριστική της σύγχυσης που δημιουργεί η χρήση τοπωνυμικών επιθέτων ως επωνύμων και της δυσκολίας του ερευνητή να ταυτίσει τα πρόσωπα και τη δράση τους. Με το όνομα αυτό εντοπίσαμε δύο διακριτά πρόσωπα.

Ένας Δημήτριος Πρεβεζάνος συμμετείχε στην άμυνα της Ακροπόλεως το 1826 ως αξιωματικός, επικεφαλής 50 ανδρών, μαζί με άλλον αγωνιστή.⁶⁶ Οι μαρτυρίες για το πρόσωπο αυτό συγκλίνουν στην ανδρεία του και στη διάκρισή του στη μάχη. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον Διονύσιο Σουρμελή, όταν εφόρμησαν οι δυνάμεις του Κιουταχί κατά της πύλης της Αγίας Τριάδος, (3.8.1826), «ἀρίστευσεν ὁ Δημήτριος Πρεβεζάνος δείξας ἀνδρίαν [sic] μεγάλην».⁶⁷ Αντίστοιχες διατυπώσεις

⁶⁴ ΕΘΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, Αρχείο Αγωνιστών, Αιτήσεις Αγωνιστών, φάκελος Θεοφάνης Παππαδημητρίου (κουτί 164, φάκελος 58).

⁶⁵ ΕΘΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, Αρχείο Αγωνιστών, Αιτήσεις Αγωνιστών, φάκελος Κωνσταντίνος Τύμπας (κουτί 164, φάκελος 63).

⁶⁶ ΣΟΥΡΜΕΛΗΣ, 1853, 151 υποσημ. 152· ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗΣ 1901, 52.

⁶⁷ ΣΟΥΡΜΕΛΗΣ, 1853, 151 υποσημ. 152.

χρησιμοποιούνται και στο ημερολόγιο του Νικολάου Καρώρη, όπου χαρακτηρίζεται ως «ἀπὸ τοὺς καλλήτερος πολεμιστάς μας» και ως «ἄξιος μνήμης [...] ὡς εἶς ἀπὸ τοὺς ἀριστεύσαντας κατὰ καιρὸν εἰς τοὺς πολέμους».⁶⁸ Ὁ Πρεβεζάνος πληγώθηκε στις 4.8.1826 και υπέκυψε στα τραύματά του στις 22.8.1826.⁶⁹

Το 1865 ἕνας ἄλλος Δημήτριος Πρεβεζάνος,⁷⁰ κάτοικος Αἰγρινίου, κατέθεσε αἴτηση αναγνώρισης των υπηρεσιῶν του, καθὼς μέχρι στιγμῆς δεν εἶχε τύχει καμιάς αμοιβῆς. Ενδιαφέρων εἶναι ο τρόπος με τον οποίον παρουσιάζει τη δυσχερῆ θέση που εἶχε περιέλθει, σημειώνοντας ὅτι κατὰ τον Αἰγώνα κατανάλωσε ὅλα ὅσα εἶχε κατὰ την ακμὴ της ηλικίας του και πλέον δεν ἔχει «μήτε και τὴν κεφαλὴν ποῦ κλῖναι», καθὼς ὅλη η ἀκίνητη περιουσία του, ευρισκόμενη στην Πρέβεζα, κατελήφθη ἀπὸ τους Ὀθωμανοὺς. Επισυνάπτει ἕνα και μόνο πιστοποιητικό, δηλώνοντας ὅτι ἔχει ἀπολέσει ἄλλα παλαιότερα σχετικά ἔγγραφα. Το πιστοποιητικό αὐτὸ υπογράφεται ἀπὸ τους σπλαρχηγούς Ν. Κάσκαρη, Ν. Ζέρβα και Ν. Μπότσαρη το 1865. Καταγράφονται οἱ μάχες στις οποίες ἔλαβε μέρος ο Δημήτριος Πρεβεζάνος, επικεφαλῆς 10 ὡς 15 οπλιτῶν, ἐνὼ μνημονεύεται και ο ἀδελφός του, Ζῶης, ο οποίος, μάλιστα, ἔπεσε στη μάχη του Μενιδίου.

Πιο συγκεκριμένα, αναφέρεται ὅτι ο Δημήτριος υπηρέτησε ὑπὸ τον Ευστάθιο Κατσοκογιάννη κατὰ την περίοδο 1821-1825. Γίνεται μνεῖα στις μάχες στο Δαδί, Τουρκοχώρι, Αράχωβα και Λιβαδειά. Ἐλαβε μέρος στην πολιορκία της Καρύστου. Επίσης, στις μάχες Αράχωβας και Διστόμου ὑπὸ τον Καραϊσκάκη. Συμμετείχε σε ὅλες τις μάχες της πολιορκίας των Αθηνῶν (1826-1827). Τέλος, υπηρέτησε το ὑπόλοιπο διάστημα της Επανάστασης ὑπὸ τον Ιωάννη Μπαϊρακτάρη και τον Θεόδωρο Γρίβα.

Ιωάννης Τρικολόρος

Σ τον Ιωάννη Τρικολόρο⁷¹ ἀπονειμήθηκε σύνταξη 30 δραχμῶν με διάταγμα του 1839. Δίπλα στο ὄνομά του, ὅπως και στην περίπτωση Μποναπαρτάκη, δεν σημειώνεται κάποια εἰδικότερη πληροφορία για τη θητεία του, ἀλλὰ αναφέρεται η σημείωση «συντάξιμοι λαμβάνοντες σύνταξιν διὰ εἰδικῶν διαταγμάτων ἕνεκα τῶν κατὰ τὸν ἀγῶνα ἐκδουλεύσεῶν των πρὸς τὴν πατρίδα και τῆς σωματικῆς καταστάσεώς των».

⁶⁸ ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗΣ 1901, 63, 79.

⁶⁹ Κατὰ τον Σουρμελή, ο Πρεβεζάνος βρήκε τον θάνατο στις 4.8.1826, βλ. ΣΟΥΡΜΕΛΗΣ 1853, 151 υποσημ. 152. Ὡστόσο, θεωρούμε πιθανότερη την ἐκδοχή του Καρώρη, που αναφέρει ὡς ἡμερομηνία την 22.8.1826. Βλ. ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗΣ 1901, 79.

⁷⁰ ΕΘΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, Αιτήσεις Αγωνιστῶν, φάκελος Ιωάννης Παπαδημητρίου (κουτί 217, φάκελος 32).

⁷¹ [ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ] 1850, 40-41.

Αναστάσιος Τζόγιας

Στη Μαγδαληνή (κόρη του) Τζώρτζη Καραβέλα, χήρα του Αναστάσιου Τζόγια, απονεμήθηκε σύνταξη 12 δραχμών με διάταγμα του 1836.⁷² Ο Τζόγιας αναφέρεται ως χιλίαρχος υπό τους οπλαρχηγούς Βαλτινό και Γρίβα, και σημειώνεται ότι φονεύτηκε στην Αττική το 1826. Προήχθη στον βαθμό του χιλιάρχου με απόφαση του Βουλευτικού στις 23.9.1825, ύστερα από πρόταση της εν Μεσολογγίω Επιτροπής,⁷³ γεγονός που τον τοποθετεί στη φρουρά του Μεσολογγίου. Τόσο αυτός όσο και η σύζυγός του ήταν Πρεβεζάνοι και προέρχονταν, μάλιστα, από διακεκριμένες οικογένειες της πόλης. Ένας Αναστάσιος Τζόγιας μαζί με τον αδελφό του Πάνο, παιδιά του ποτέ (δηλαδή του μακαρίτη) Τζώρτζη, καταγράφονται το 1787 σε κατάλογο προσώπων ηλικίας 16 ως 60 ετών, που ήταν ικανά να φέρουν όπλα, ενώ ο πατέρας τους Τζώρτζης κατά τη διάρκεια της βενετοκρατίας καταγράφεται ως υποπρόξενος του Βασιλείου της Νεαπόλεως στην Πρέβεζα και ως σύνδικος της πόλης κατά τα έτη 1775 και 1781.⁷⁴ Ο Τζώρτζης Καραβέλας, πατέρας της Μαγδαληνής, αναφέρεται ως *καπετάν* και χαρακτηρίζεται εύπορος άρχοντας και προεστώς, ενώ δύο τουλάχιστον τέκνα του (άρα αδέρφια της Μαγδαληνής) εμφανίζονται ως μέλη του Κονκλαβίου της πόλης το 1796.⁷⁵

*Κωνσταντίνος Δημ. Τύμπας*⁷⁶

Στον φάκελο του Κωνσταντίνου Δημ. Τύμπα⁷⁷ βρίσκονται δύο αιτήσεις, μία του ίδιου, με ημερομηνία 13.11.1846, και μία της χήρας του, Καλομοίρας, με ημερομηνία 21.6.1865. Υπογράφοντας ο ίδιος ο αγωνιστής, δηλώνει την εκ Πρεβέζης καταγωγή του. Στην αίτηση της χήρας του επισυνάπτονται τέσσερα πιστοποιητικά και δύο διπλώματα. Με το πρώτο από αυτά, χρονολογούμενο στις 8.3.1832, ο Τύμπας προβιβάστηκε σε εκατόνταρχο. Το δεύτερο είναι το δίπλωμα με το οποίο του απονεμήθηκε χάλκινο αριστείο στις 25.4.1838. Στο δίπλωμα ο Τύμπας αναφέρεται ως «Κωνστ. Δημ. Πρεβεζάνος». Από τα τέσσερα πιστοποιητικά, το τρίτο, χωρίς ημερομηνία υπογραφής αλλά με ημερομηνία επικύρωσης 21.1.1844, υπογράφεται από πληθώρα διακεκριμένων αγωνιστών, όπως τον Μακρυγιάννη, τον Πιέρρο

⁷² [ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ] 1850, 146-147.

⁷³ [ΑΕΠ 1973, 7], 334.

⁷⁴ ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ 2018, 67, 244, 362.

⁷⁵ ΣΤΑΜΟΥΛΗ 2000, 320, υποσημ. 52.

⁷⁶ ΕΘΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, Αρχείο Αγωνιστών, Αιτήσεις Αγωνιστών, φάκελος Ιωάννης Παπαδημητρίου (κουτί 217, φάκελος 32).

⁷⁷ ΕΘΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, Αρχείο Αγωνιστών, Αιτήσεις Αγωνιστών, φάκελος Ιωάννης Παπαδημητρίου (κουτί 217, φάκελος 32).

Μαυρομιχάλη, τον Θεόδωρο Γρίβα, τον Νικόλαο Κριεζιώτη κ.ά. Στο πιστοποιητικό δεν δίνονται πληροφορίες σχετικά με τις μάχες στις οποίες έλαβε μέρος ο Τύμπας, αλλά αναφέρεται γενικά ότι έλαβε μέρος στον Αγώνα από την αρχή του, ότι επέδειξε γενναιότητα και ότι υπηρέτησε με βαθμό αξιωματικού έχοντας υπό τις οδηγίες του αρκετούς στρατιώτες. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το τελευταίο πιστοποιητικό (10.9.1843), στο οποίο υπογράφει και ο Μακρυγιάννης για την παρουσία και ενεργή συμμετοχή του Τύμπα στα συμβάντα της 3ης Σεπτεμβρίου (1843), η οποία, ως γνωστόν, οδήγησε στην παραχώρηση Συντάγματος από τον Όθωνα.

Φυσικά ο κατάλογος των Πρεβεζάνων Αγωνιστών δεν εξαντλείται στα παραπάνω πρόσωπα και σίγουρα λεπτομερέστερη έρευνα θα φέρει στο φως περισσότερα. Άλλωστε, η συμμετοχή μιας περιοχής και των κατοίκων της δεν περιορίζεται μόνο στα πρόσωπα εκείνα που αγωνίστηκαν στα πεδία των μαχών. Εκτείνεται και σε εκείνους που με διάφορους τρόπους υπηρέτησαν τον Αγώνα, είτε μεταδίδοντας πληροφορίες στρατιωτικού ενδιαφέροντος στους επαναστατημένους Έλληνες,⁷⁸ είτε προσφέροντας ανθρωπιστική βοήθεια και εξαγοράζοντας σκλαβωμένους Έλληνες, κυρίως γυναικόπαιδα, που μεταφέρθηκαν στην Πρέβεζα κατά τη διάρκεια της Επανάστασης, κυρίως μετά την πτώση των πόλεων Ανατολικού και Μεσολογγίου το 1826,⁷⁹ είτε με την οικονομική τους συνεισφορά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα παροχής οικονομικής συνδρομής στην Επανάσταση αποτελεί ο εγκατεστημένος στην Κέρκυρα Πρεβεζάνος έμπορος Ιωάννης Κεφαλάς, ο οποίος μετείχε στην εφορία της Φιλικής Εταιρείας στο νησί και με δικά του έξοδα εξόπλισε και απέστειλε στην Ήπειρο τους εγκατεστημένους εκεί Παργινούς και Σουλιώτες.⁸⁰

Μπορεί όλοι οι παραπάνω άγνωστοι ή λησμονημένοι ήρωες να μην έχουν την αίγλη των μεγάλων αγωνιστών, τα ονόματα των οποίων κατέγραψε η Ιστορία, ακόμα και αν κάποιοι από αυτούς έλαβαν πολιτικά ή στρατιωτικά αξιώματα. Είναι όμως αυτοί που αποτέλεσαν τη βάση του Αγώνα, επανδρώνοντας τα ένοπλα σώματα των ηγετών τους και μεγάλων ηρώων της Επανάστασης, είναι οι άνθρωποι εκείνοι που αγωνίστηκαν με το καριοφίλι ή με άλλους τρόπους για την ελευθερία του έθνους και για τη δημιουργία ανεξάρτητου κράτους, χωρίς να έχουν την τύχη

⁷⁸ Οι πληροφορίες μεταδίδονταν σε Έλληνες οπλαρχηγούς είτε μέσω επιστολών που στέλνονταν απευθείας σε αυτούς, είτε διά ζώσης, από πρόσωπα που μετακινούνταν από την Πρέβεζα προς τις επαναστατημένες περιοχές. Δυστυχώς, τα ονόματα των πληροφοριοδοτών δεν είναι γνωστά. Τεκμήρια τέτοιας μετάδοσης πληροφοριών βρίσκονται στην αλληλογραφία της Φρουράς Μεσολογγίου, βλ. ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗΣ 1963, 56-57, 70-72.

⁷⁹ ΒΑΣΙΛΑΣ 2012, 487.

⁸⁰ ΧΙΩΤΗΣ 1874, 319, υποσημ. 2, 398· ΚΟΥΡΚΟΥΜΕΛΗΣ 2021, 243, υποσημ. 61, 245-246, υποσημ. 73, 232, όπου και φωτογραφία του Ιωάννη Κεφαλά.

να δουν την ιδιαίτερη πατρίδα τους να περικλείεται σε αυτό, καθώς αυτή απελευθερώθηκε το 1912.

Ο επετειακός χαρακτήρας του έτους 2021, διακόσια χρόνια μετά την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης, έδωσε το έναυσμα στους ερευνητές της ιστορίας της Πρέβεζας να εντείνουν τις προσπάθειες τους, ώστε να φέρουν στο φως τα στοιχεία εκείνα που συσχετίζουν την πόλη με τα ευρύτερα πολεμικά γεγονότα της εποχής και αποδεικνύουν τη συμβολή της Πρέβεζας και των κατοίκων της στον Αγώνα της Ανεξαρτησίας. Ίσως κάποια στιγμή θα πρέπει και η πόλη, διά των επίσημων φορέων της, να σκεφτεί να τιμήσει όλους αυτούς τους μέχρι πρότινος άγνωστους αγωνιστές στον δημόσιό της χώρο.

Αρχεία

ΕΘΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, Αρχείο Αγωνιστών
ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ, Αρχείο Κωλέττη

Πηγές – Βιβλιογραφία

- [ΑΕΠ] 1974, *Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας. Αι Εθνικαί Συνελεύσεις. Τόμος τρίτος. Ε' εν Άργει και Ναυπλίω. Δ' κατ' επανάληψιν, Δ' κατά συνέχειαν*, τ. 5, Αθήναι
- [ΑΕΠ] 1973, *Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας μέχρι της εγκαταστάσεως της Βασιλείας. Τόμος τέταρτος. Γ' βουλευτική περίοδος. 1824-1826. Πρακτικά του Βουλευτικού Σώματος*, τ. 7, Αθήναι
- [ΑΕΠ] 1981, *Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας 1821-1832. Αυτά έγγραφα Α' & Β' Βουλευτικής Περιόδου. Τόμος έκτος. Υπουργεία Β'*, τ. 14, Αθήναι
- ΑΚΡΙΒΗΣ Ιωάννης Δ., 2021, Αλεξάκης Βλαχόπουλος ή Συκάς. Ο Οπλαρχηγός (Νικόπολη 1778 ή 1780 – Αθήνα 1865), *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 57-58, 199-207
- ΑΝΩΝΥΜΟΣ, 1867, [Βιογραφίαι] Ανδρέας Ζυγομαλάς, *Εθνικόν Ημερολόγιον του Έτους 1867*, 374-379
- ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ Παναγιώτης, 1857, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, Αθήνα
- ΒΑΛΛΑΩΡΙΤΗΣ Αριστοτέλης, 1857, *Μνημόσυνα άσματα*, Κέρκυρα
- ΒΑΣΙΛΑΣ Ηλίας, 2012, *Άπαντα*, Επιμ. Νίκος Δ. Καράμπελας, Πρέβεζα
- ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗΣ Γιάννης, 1901, *Αθηναϊκόν Αρχείον*, τ. 1, Αθήνα
- ΔΑΦΝΗΣ Κώστας, 1978, *Αρχείον Ιωάννου Καποδίστρια*, τ. 2, Κέρκυρα
- ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Γεώργιος Δ., 1966, Αι Κυβερνητικά Αρχαί της Ελληνικής Πολιτείας (1827-1833), *Ο Ερασιστής* 4, 117-154
- ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ Κωνσταντίνος Αθαν., 1969, *Αρχεία Λάζαρου και Γεωργίου Κουντουριώτου*, τ. 11, Αθήνα
- ΔΟΚΑΝΑΡΗΣ Ναπολέων Σταμ., 1987, *Ο στρατηγός του Αγώνα της Ανεξαρτησίας Κωνσταντί-*

- νος Βλαχόπουλος. *Η προσφορά του στην επανάσταση του 1821 και στην μεταπελευθερωτική Ελλάδα*, Ιωάννινα
- [ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥΣ Δ(ημήτριος) Γ.], 1896, *Θεόδωρος Γρίβας. Βιογραφικόν σχεδιάσμα επί τη βάσει ανέκδοτων εγγράφων και σημειωμάτων*, εν Αθήναις
- [ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ] 1850, *Ονομαστικός κατάλογος των συνταξιούχων και των παρά της Κυβερνήσεως λαμβανόντων χορηγήματα*. Εκτυπωθείς εγκρίσει και δαπάνη της Βουλής των Ελλήνων, εν Αθήναις εν έτει 1850. Παράρτημα υπό στοιχ. Β'. των Πρακτικών της Βουλής. Περίοδος Β'. Σύνοδος Γ'
- ΚΑΣΟΜΟΥΛΗΣ Νικόλαος, 1942, *Ενθυμήματα στρατιωτικά της Επανάστασεως των Ελλήνων (1821-1833)*, εισαγωγή και σημειώσεις Γιάννη Βλαχογιάννη, τ. 3, Αθήνα
- ΚΟΥΤΣΟΝΙΚΑΣ Λάμπρος, 1864, *Γενική ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. 2, Αθήνα
- ΚΟΥΡΚΟΥΜΕΛΗΣ Νικόλαος Κ., 2021, Η Εφορία της Φιλικής Εταιρείας στην Κέρκυρα. Οι σχέσεις της με τον Αλή Πασά των Ιωαννίνων, στο: ΖΥΜΑΡΗΣ, Δημήτρης (Επιμ.), *Πρακτικά επιστημονικής ημερίδας 200 χρόνια από την εγκατάσταση των Εφοριών της Φιλικής Εταιρείας στην Επτάνησο (Σάββατο 30 Νοεμβρίου 2019)*. Μέγαρο Παλαιάς Βουλής – Αθήνα, Αθήνα, σ. 229-258
- ΛΙΓΝΟΣ Αντώνιος, 1921, *Αρχείον της κοινότητος Ύδρας 1778-1832*, τ. 3, 1807-1809, εν Πειραιεί
- ΛΙΓΝΟΣ Αντώνιος, 1931, *Αρχείον της κοινότητος Ύδρας 1778-1832*, τ. 15, 1829-1832, εν Πειραιεί
- ΜΕΞΑΣ Βαλέριος Γ., 1937, *Οι Φιλικοί. Κατάλογος των μελών της Φιλικής Εταιρείας εκ του αρχείου Σέκερη*, Αθήνα
- ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Στέφανος Π., 1982, *Το αρχείο Γιαννάκη Ράγκου. Συμβολή στην ιστορική έρευνα του αρματολισμού της Δυτικής Στερεάς και στα στρατιωτικά ζητήματα της καποδιστριακής περιόδου*, Αθήνα
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Στέφανος Ι., 1964, Η οργάνωση του στρατού της Δυτικής Στερεάς Ελλάδας επί Καποδίστρια, *Ελληνικά* 18, 144-169
- ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ Χριστίνα Ευ., 2018, *Το αρχείο των βενετών προβλεπτών της Πρέβεζας. Διοίκηση και οργάνωση της πόλης τον 18ο αιώνα*, Πρέβεζα
- ΠΕΝΤΟΓΑΛΟΣ Γεράσιμος Η., 1980, *Η Ιατρική Σχολή της Ιονίου Ακαδημίας*, Θεσσαλονίκη
- [ΠΡΑΚΤΙΚΑ, 1848], *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Γερουσίας. Περίοδος Β'. Σύνοδος Α. 1847-1848*, εν Αθήναις
- ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗΣ Εμμανουήλ Γ. (Επιμ.), 1957, *Απομνημονεύματα αγωνιστών του 21: Κανέλλου Δεληγιάννη*, τ. 16, Αθήνα
- ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗΣ Εμμανουήλ Γ., 1963, *Αλληλογραφία φρουράς Μεσολογγίου 1825-1826*, Αθήνα
- ΡΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ Πάν[ος Γ.], 1954, Ο Αθανάσιος Ψαλίδας και η αρχή της Μέσης Παιδείας στη Λευκάδα, *Ηπειρωτική Εστία* Γ' /22, 168-172
- ΡΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ Πάνος Γ., 2006, *Ιστορία της νήσου Λευκάδος*, τ. 2, Αθήνα
- ΣΑΛΑΜΑΓΚΑΣ Δ[ημήτριος], 1962, Άγνωστοι ηπειρώτες αρματολοί, *Ηπειρωτική Εστία* ΙΑ' /122-123, 397-412
- ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ Σπυρίδων Α. – ΔΗΜΑ Αντιγόνη, *Διασαφήσεις περί του Γεράσιμου Ζαλογγίτη, Πρεβεζάνικα Χρονικά* 57-58, 217-226.
- ΣΤΑΜΟΥΛΗ Ρόδη-Αγγελική, 1984, Οι οικογένειες της Κοινότητας της Πρέβεζας (1741), *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 1, 403-416, πίν. I-IV, NB'-ΝΣΤ'

- ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΣ Στέφανος Ιω., 1864, *Απομνημονεύματά τινα της επαναστάσεως του 1821*, Τρίπολη
- ΣΟΥΜΑΛΕΥΡΗΣ Σπύρος Αλεξ., 2017, *Ευεργέτες και Δωρητές της Πρέβεζας*, Πρέβεζα
- ΣΟΥΜΑΛΕΥΡΗΣ Σπύρος Αλεξ., 2021, *Γιατροί της Πρέβεζας κατά τα χρόνια του Αγώνα*, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 57-58, 251-263.
- ΣΟΥΡΜΕΛΗΣ Διονύσιος, 1853, *Ιστορία των Αθηνών κατά τον υπέρ Ελευθερίας Αγώνα*, *αρχομένη από της Επαναστάσεως μέχρι της αποκαταστάσεως των πραγμάτων*, διηρημένη μεν εις βιβλία τέσσαρα, συγγραφείσα δε υπό Διονυσίου Σουρμελή, έκδοσις δευτέρα, επιδιορθωθείσα και αυξηθείσα δι' αξιολόγων προσθηκών υπό του ίδιου συγγραφέως, εν Αθήναις
- [ΦΩΤΑΚΟΣ] ΧΡΥΣΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ Φώτιος, 1888, *Βίοι Πελοποννησίων ανδρών*, Αθήνα
- [ΦΩΤΑΚΟΣ] ΧΡΥΣΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ Φώτιος, 1996, *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επαναστάσεως του 1821*, τ. 1, (ανατύπωση της πρώτης έκδοσης του 1899), [Αθήνα]
- ΧΙΩΤΗΣ Παναγιώτης, 1863, *Σειράς Ιστορικών Απομνημονευμάτων*, τ. 3, εν Κερκύρα
- ΧΙΩΤΗΣ Παναγιώτης, 1874, *Ιστορία του Ιονίου Κράτους από της συστάσεως αυτού μέχρι ενώσεως*. (Ετη 1815-1864). τ. 1, εν Ζακύνθω

*Άγαλμα του Οδυσσέα Ανδρούτσου στην ομώνυμη πλατεία στην Πρέβεζα.
(Φωτογραφία Κατερίνας Κοροναίου)*